

क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार

पुष्कर राज मट्टराई
उपनिर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको अर्थ

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई परिभाषित गर्नका लागि विदेशी विनिमय र यसको कारोबारका बारेमा पहिले बुझ्नु उपयुक्त हुन्छ। विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ मा विदेशी विनिमयले विदेशी मुद्रा, विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा प्राप्त हुने सबै किसिमको निक्षेप, कर्जा, मौज्दात, विदेशी धितोपत्र र विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा हुन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेको चेक, ड्राफ्ट, ट्राभलर्स चेक, इलेक्ट्रोनिक फन्ड ट्रान्सफर, क्रेडिट कार्ड, प्रतीत पत्र, विनिमय पत्र, प्रतिज्ञा पत्र जस्ता मौद्रिक उपकरण र विदेशी विनिमय कारोबारले विदेशी विनिमय खरिद बिक्री गर्ने, ऋण लिने, दिने वा अन्य कुनै तरिकाले विदेशी विनिमय लिने, दिने कार्य भनी व्याख्या गरिएको छ। यसबाट समेत अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार भन्नाले स्वदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणबाट विदेशमा गरिने कारोबार तथा विदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी स्वदेशमा हुने कारोबार भन्ने बुझिन्छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका लागि आवश्यक पर्ने भुक्तानी उपकरणहरू बैंक तथा वित्तीय संस्था, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक/भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरूले जारी गर्ने गर्दछन्। अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका मुख्य दुई पाटाहरू रहेका छन् : अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा मुख्य सहभागीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अनि भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक एवं भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरू हुन्। पछिल्लो समयमा देशहरूबीच हुने व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक कारोबारको भुक्तानीका लागि टिटी, ड्राफ्ट, चेक हुँदै पछिल्लो समय विद्युतीय कार्ड र क्युआर कोडको समेत प्रयोग भइरहेको छ। अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको मुख्य सहभागीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू हुन्। नेपालमा प्रचलनमा रहेका अन्तरदेशीय भुक्तानी उपकरणहरूमा कार्ड, कार्ड नेटवर्क, ड्राफ्ट, चेक, स्विफ्ट रहेका छन् भने पछिल्लो समयमा क्युआर कोडको समेत प्रयोग गरी अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार गर्न सुरु गरिएको छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका मुख्य दुई पाटाहरू रहेका छन्। पहिलो विदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी नेपालमा भुक्तानी स्वीकार गर्ने (Acquiring) र दोस्रो नेपालमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी विदेशमा रकम भुक्तानी गर्ने (Issuing)। यस बैंकले भुक्तानी स्वीकार गर्ने (Acquiring) को सेवा प्रवाहका लागि Rupay Card, We Chat Pay, Ali Pay, NPCI QR Code जस्ता भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ भने विदेशमा रकम भुक्तानी गर्ने (Issuing) को हकमा नेपालमा कार्यरत भारतीय नागरिकले नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलेको बैंक खाता आबद्ध विद्युतीय बैंकिङ (इ-बैंकिङ), अन्तरबैंक भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, Quick Response Code मार्फत भारतीय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको व्यक्तिगत खातामा प्रति दिन भा.रु. १५०००/- र प्रति महिना भा.रु. १,००,०००/- जम्मा हुने गरी पारिश्रमिकवापतको सटही सुविधा (Personal Payment/P-to-P) Transfers गर्न सक्ने, नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको खातामा आबद्ध Quick Response Code मार्फत राहदानी सुविधालगायतको रकम परिवर्त्य विदेशी मुद्रा विदेशमा भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

नेपालको भुक्तानी प्रणालीको विकास वि.स. १९९४ मा नेपाल बैंक लि. को स्थापना भएसँगै सुरु भएको हो। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले आफ्नो उद्देश्यमार्फत सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने जिम्मेवारी केन्द्रीय बैंकलाई दिइएको छ। उक्त जिम्मेवारी पूरा गर्नका लागि भुक्तानी, फछ्योर्ट (क्लयरिङ) तथा हिसाब मिलान (सेटलमेन्ट) पद्धतिको स्थापना तथा प्रवर्द्धन गरी सो कार्यलाई नियमित गर्ने कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सम्पादन हुनुपर्ने उल्लेख छ।

आरटिजिएस सञ्चालनमा ल्याउने तथा नेसनल पेमेन्ट स्विच/गेट वे जस्ता आधुनिक भुक्तानीका उपकरणहरूको प्रयोग गरी भुक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित तथा सक्षम बनाउने उद्देश्यले २०७२ सालमा 'भुक्तानी प्रणाली विभाग' को स्थापना भएको हो। विभागको स्थापना भएपश्चात् भुक्तानी प्रणालीको विस्तार र विकासमा संस्थागत

विकासको अभियान सुरु गरेको हो । नेपालमा सर्वप्रथम सन् १९९३ सालमा नविल बैंक लि. ले क्रेडिट कार्ड जारी भएपश्चात् नेपालको भुक्तानी प्रणालीको अन्तर्राष्ट्रिय युग सुरु भएको पाइन्छ । देशहरूबीच हुने व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक कारोबारको भुक्तानीका लागि टिट्टी, ड्राफ्ट, चेक हुँदै पछिल्लो समय विद्युतीय कार्ड र क्युआर कोडको समेत प्रयोग भइरहेको छ ।

क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई व्यवस्थित बनाउनका लागि गरिएका व्यवस्थाहरू

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा प्रयोग हुने उपकरणहरू जारी गर्ने, कारोबार सञ्चालन गर्ने, कारोबारको संशोधन र हिसाबमिलान गर्ने, तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने, विदेशी मुद्राको आगमन र निर्गमनको व्यवस्थापन गर्ने, लगानी गर्ने लगायतका कार्यहरूलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनका लागि देहायका कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ :

- भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५
- भुक्तानी तथा फर्स्योट विनियमावली (संशोधनसहित), २०७८
- अनुमति नीति (संशोधनसहित), २०७९
- भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७८
- NepalQR Standardization Framework and Guidelines, 2021
- अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाहरूका लागि सालबसाली रूपमा जारी हुने एकीकृत निर्देशन, २०८० (अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारसँग सम्बन्धित परिपत्रसहित)
- विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागबाट सालबसाली रूपमा जारी हुने परिपत्रहरूको सङ्ग्रह, २०८० (अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारसँग सम्बन्धित परिपत्रसहित)

यसका अलवा क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार सम्बन्धमा देहायको निर्देशन जारी गरिएको छ ।

भुक्तानी प्रणाली विभागले जारी गरेको परिपत्र (भु. प्र. वि./नीति/परिपत्र/२/०८०/८१) मार्फत भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन, २०८० को अ. प्रा. निर्देशन नं. १६/०८० को बुँदा नं. ८ मा थप गरिएको व्यवस्था बमोजिम Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) बाट विदेशी मुद्रामा हुने अन्तरदेशीय Retail Payments अन्तर्गतको Merchant Payment (P2M) को Acquiring तथा Issuing कारोबार गर्दा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा

नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) मार्फत देहायका व्यवस्थाहरूसमेत पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ :

- १) यो व्यवस्था लागु भएपश्चात् यस्तो कारोबार गर्न चाहने भुक्तानीसम्बन्धी कारोबार गर्न अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाले विदेशी संस्थासँग समझदारी (MOU) गर्नुपूर्व यस विभागसँग पूर्वसहमति लिनुपर्नेछ । यस्तो पूर्वसहमतिको निवेदनसाथ प्रस्तावित विदेशी संस्थासँगको आवश्यकताबाट हुने उपलब्धि/औचित्यलगायत यस विभागले माग गरेबमोजिमको कागजात/विवरण समेत पेस गर्नुपर्नेछ ।
- २) माथि उपबुँदा नं. १ बमोजिम MOU भएको विदेशी संस्थासँग कारोबार सुरु (Go Live) गर्नुपूर्व यस विभागबाट स्वीकृति प्राप्त गर्नुपर्नेछ । यस्तो स्वीकृतिका लागि निवेदन पेस गर्दा प्रचलित संस्थासँगको मूल सम्झौता (Main Agreement), विदेशी संस्थाको Profile, Interface, Configuration, कारोबारसम्बन्धी Rule, Fee Sharing, Transaction and Dispute Settlement Mechanism, Risk Management, भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५ को दफा १४ (२) मा उल्लिखित विषय, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण, साइबर सुरक्षालगायत यस विभागले माग गरेबमोजिमका कागजात/विवरण समेत पेस गर्नुपर्नेछ ।
- ३) यस्तो कारोबारसम्बन्धी विवरण/तथ्याङ्क यस विभागले तोकेबमोजिम उपलब्ध गराउनपर्नेछ ।
- ४) कारोबार सम्पन्न नभई खाताबाट मौज्दात घटेका अवस्थामा दावी उजुरी परेको वा नगरेका अवस्थामा कारोबार रकमको Force Settlement बढीमा T+30 Days भित्र गराउने दायित्व उपकरण Issue गर्ने र Acquire गर्ने दुवै संस्थाको हुनेछ ।
- ५) यस्तो कारोबारमा यस बैंकको विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागबाट जारी भएको प्रचलित विनियामावली, परिपत्र, सूचनालगायतका व्यवस्थासमेत पालना हुनुपर्ने छ ।

यसैगरी विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागले मिति २०८१/०३/१३ को परिपत्र सङ्ख्या: ११ /२०८०-८१ मार्फत एकीकृत परिपत्रको विभिन्न दफामा संशोधन गरी अन्तरदेशीय भुक्तानी (Issuing and Acquiring) सम्बन्धी निम्नानुसारको व्यवस्था गरेको छ:

- १) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २०/२०८० को दफा ९ बमोजिम उक्त परिपत्रमा उल्लिखित भारतीय रूपैयाँको सटही सुविधा नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको बैंक खातामा आवद्ध Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम

(कार्डबाहेक) मार्फत भारत र भुटानमा भुक्तानी (Merchant Payments) हुने गरी समेत उपलब्ध गराउन सकिनेछ । यसरी सटही सुविधा उपलब्ध गराउँदा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच (National Payment Switch) पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) का माध्यमबाट प्रदान गर्नुपर्नेछ । यस्तो सटही सुविधाको सीमा यसै एकीकृत इ. प्रा. परिपत्रको दफा ६ को खण्ड (ड) को बुँदा (६) मा उल्लिखित कार्डका लागि कायम रहेको सीमासम्म हुनेछ । यद्यपि यो परिपत्र जारी हुनुपूर्व भारतीय रुपैयाँ वा परिवर्त्य मुद्राको Merchant Payments (P2M) को Acquiring/Issuing कारोबार सुचारू गरिसकेका र नगरिसकेका बैंक-वित्तीय संस्था वा भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिप्राप्त संस्थाले उल्लिखित कारोबार राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमार्फत परिचालन (Route) गराउने सम्बन्धमा आ-आफ्नो कार्ययोजना यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागमा पेस गर्नुपर्नेछ । यस्तो कार्ययोजना राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आएको ६ महिनाभित्र पेस गर्नुपर्नेछ ।

- २) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २८/२०८० को दफा ९ बमोजिम नेपाली व्यावसायीहरूले वस्तु तथा सेवा बिक्री गरेबापतको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको खातामा प्राप्त हुने गरी (Merchant Payments) विदेशमा जारी भएको भुक्तानीका उपकरणबाट Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) मार्फत समेत स्वीकार (Acquire) गर्न सकिनेछ । यस्तो कारोबार गर्दा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच (National Payment Switch) पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) का माध्यमबाट स्वीकार (Acquire) गर्नुपर्नेछ । यस्तो कारोबारको भुक्तानी विदेशी विनियमको कारोबार गर्न इजाजतपत्र नलिएका प्रचलित कानूनबमोजिम यस बैंकबाट बैंकिङ कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त वित्तीय संस्था र यस बैंकबाट अनुमतिप्राप्त भुक्तानी सेवा प्रदायकले नेपाली सेटलमेन्ट बैंकमार्फत परिवर्त्य विदेशी मुद्रा प्राप्त नगरी नेपाली रुपैयाँ मात्र प्राप्त गर्न सक्नेछन् । यस्तो कारोबारमा निहित रहने सम्पूर्ण जाखिमहरू र सोको निराकरण/न्यूनीकरणका उपायहरू सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्था र भुक्तानी सेवा प्रदायक आफैँले विश्लेषण गर्नुपर्नेछ । यद्यपि यो परिपत्र जारी हुनुपूर्व भारतीय रुपैयाँ वा परिवर्त्य मुद्राको Merchant Payments (P2M) को Acquiring/Issuing कारोबार सुचारू गरिसकेका र नगरिसकेका बैंक तथा वित्तीय

संस्था वा भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिप्राप्त संस्थाले उल्लिखित कारोबार राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमार्फत परिचालन (Route) गराउने सम्बन्धमा आआफ्नो कार्ययोजना यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागमा पेस गर्नुपर्नेछ । यस्तो कार्ययोजना राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आएको ६ महिनाभित्र पेस गर्नुपर्नेछ ।

- ३) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २८/२०८० को दफा १० बमोजिम Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) बाट विदेशी मुद्रामा हुने अन्तरदेशीय Retail Payments अन्तर्गतको Merchant Payments (P2M) को Acquiring तथा Issuing कारोबारसम्बन्धी अन्य व्यवस्था र राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमा आबद्धतासम्बन्धी व्यवस्था यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागबाट जारी विनियमावली, निर्देशन, सूचनालगायतका व्यवस्थाबमोजिम हुनेछ ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग र कारोबारको अवस्था

पछिल्लो समयमा विश्वभरि नै अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग व्यापक रूपमा विस्तार भएको देखिन्छ । नेपालमा समेत केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एवं भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकहरूलाई We Chat Pay, AliPay, UPI of NPCI जस्ता विदेशी संस्थाहरूले जारी गरेका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी क्युआर कोडमार्फत नेपालमा भुक्तानी स्वीकार गर्न (Acquiring) तथा विदेशमा भुक्तानी गर्ने (Acquiring) को सेवा सञ्चालनका लागि स्वीकृति प्रदान गरिसकिएको र धेरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा समेत आइसकेको अवस्था छ । सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एवं भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार क्युआर कोडमार्फत नेपालमा स्वीकार गरिएको अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको अवस्था तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको प्रयोग

भुक्तानी उपकरणहरूमार्फत भएको कारोबारलाई एकीकृत रूपमा हिँडाउनका लागि नियामक निकाय वा नियामक निकायले तोकेको संस्थाले निर्माण गरी सञ्चालन गरेको Digital Public Infrastructure लाई राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच भनिन्छ ।

नेपालको परिप्रेक्ष्यमा भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५ को दफा २१ मा प्रत्येक संस्था र त्यस्तो संस्थाले जारी गरेका भुक्तानी उपकरण बैंकले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम स्वीचमा आबद्ध हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

तालिका १

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग र कारोबारको अवस्था

भुक्तानी उपकरणको नाम	अवधि	कारोबारको रकम रु.	कारोबार गर्ने मर्चेन्टको संख्या
We Chat Pay	आ.व. २०७९/८० आ.व. २०८०/८१	रु. ४९,४८,२१०।१९ रु. ५,२१,९८,१८४।४५	१६२७
AliPay	सन् २०२२ सन् २०२३ सन् २०२४ (६ महिना)	रु. १८,६४,२९२।३३ रु. ४,०३,२८,३०७।३९ रु. ५,१४,२९,७७७।९९	२४,०४८
UPI of NPCI	सन् २०२४ (फेब्रुअरी देखि जुलाई ४ सम्म)	रु. २८,६४,७८,१३६।-	२२,६०८

यस बैंकबाट राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको स्थापना र सञ्चालनको कार्य अघि बढाउन नेपाल क्लियरिङ हाउस लि. लाई जिम्मेवारी प्रदान भएको छ। उक्त स्वीचमा मुख्य रूपमा देहायका तीन अङ्गहरू रहने र ती Pillar हरूको कार्यान्वयनको अवस्था देहायबमोजिम रहेको छ।

तालिका २

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको प्रयोग

Phases	Name of the Phase	Status/Live
Phase I	Interoperable Retail Payments (RPS)	November 2021
Phase II	Interoperable Card Switch(NPS-NCS)	Not Yet
Phase III	Cross Border Payments	Not Yet

स्रोत : नेपाल क्लियरिङ हाउस लि.

स्वीचका मुख्य तीन Phase मध्ये पहिलो स्तम्भका रूपमा रहेको रिटेल पेमेन्ट सिस्टम सन् २०२१ देखि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। यसमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आवद्ध छन् भने यो स्वीचका माध्यमबाट वालेट/बैंक खातामा रकम स्थानान्तरण, मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ, रिक्वेस्ट टु पे, क्युआर र एपिआईमा आधारित सेवाहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। स्वीचको दोस्रो स्तम्भका रूपमा रहेको एनपिएएस एनसिएएस प्रणालीअन्तर्गत अन्तरआवद्धतामा आधारित कार्ड स्वीच एवं नेपालको आफ्नै कार्ड (नेपाल पे कार्ड) को सञ्चालन र तेस्रो स्तम्भका रूपमा अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको स्वीच रहेको छ जसबाट भुक्तानीका उपकरणहरूको प्रयोग गरी गरिने अन्तरदेशीय कारोबारको स्वीचि पर्दछ। दोस्रो र तेस्रो स्तम्भहरूको सञ्चालन अन्तिम चरणमा रहेको छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा हुने जोखिम र यसको व्यवस्थापन

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा विभिन्न प्रकारका जोखिमहरूसमेत रहेका देखिन्छन्। देशहरूबीच हुने कारोबारमा फरक फरक संस्थाहरूको संलग्नता हुने, विदेशी मुद्राको प्रयोग हुने, कारोबारको फस्योट विदेशी मुद्रामा गर्नुपर्ने भएकाले यस प्रकृतिको कारोबारमा अलि बढी जोखिम रहने गर्दछ।

सञ्चालन जोखिम (Operational Risk)

संस्थाको सूचना प्रणाली वा आन्तरिक प्रक्रियाहरूमा कमी, कर्मचारीबाट हुने त्रुटि, व्यवस्थापनमा कमीकमजोरी वा अन्य बाह्य स्रोतबाट अवरोध सिर्जना भई सेवा प्रवाहमा कमीकमजोरी वा समस्या उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमलाई सञ्चालन जोखिमअन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ।

तरलता जोखिम (Liquidity Risk)

संस्था वा संस्थासँग सम्बद्ध पक्षहरूले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न पर्याप्त स्रोत नहुँदा हुन सक्ने जोखिमलाई तरलता जोखिमअन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ।

व्यावसायिक जोखिम (Business Risk)

संस्थामा व्यावसायिक रणनीतिको अभाव वा कार्यान्वयनमा कमजोरी, व्यवस्थापनमा कमीकमजोरी, कार्यक्षमताको अभाव, प्रतिष्ठामा हानि जस्ता बाह्य पक्षसँग असम्बन्धित संस्थाको आफ्नै कारणले आम्दानीभन्दा खर्च बढी भई संस्थाको वित्तीय अवस्थामा हुन सक्ने हानि (impairment) लाई व्यावसायिक जोखिम समिन्नुपर्नेछ।

क्रेडिट जोखिम (Credit Risk)

संस्थासँग सम्बद्ध सेटलमेन्ट बैंक, सहभागी संस्थालगायतका पक्षहरूले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न असमर्थ हुन सक्ने जोखिमलाई क्रेडिट जोखिम समिन्नुपर्नेछ।

प्रणालीगत जोखिम (Systemic Risk)

कुनै एक प्रणाली वा संस्थामा समस्या आउँदा त्यसको असर सम्पूर्ण भुक्तानी प्रणालीमा पर्न सक्ने जोखिमलाई प्रणालीगत जोखिम (Systemic Risk) अन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ। भुक्तानी, क्लियरिङ तथा सेटलमेन्ट प्रक्रियाका लागि एक वा एकभन्दा बढी संस्थाहरूसँग निर्भर रहेर सेवा सञ्चालन गर्दा कुनै एक प्रणाली वा संस्थामा समस्या आउँदा त्यसको असर सम्पूर्ण भुक्तानी प्रणाली क्षेत्रमा पर्न सक्ने जोखिमसमेत प्रणालीगत जोखिम अन्तर्गत पर्नेछ।

कानुनी जोखिम (Legal Risk)

संस्था वा संस्थामा आबद्ध अन्य सहभागीसँग सम्बन्धित कुनै कानून वा नियमको अप्रत्याशित प्रयोगबाट संस्थालाई हानि नोक्सानी हुन सक्ने जोखिम कानुनी जोखिम अन्तर्गत पर्दछ। कानुनी जोखिममा वित्तीय सम्पत्तिको रिकभरीमा ढिलाइ वा कानुनी प्रक्रियाको परिणामस्वरूप सम्पत्ति फ्रिज भई हुने नोक्सानीको जोखिम पनि समावेश हुनेछ।

जोखिम व्यवस्थापनका लागि भएको नीतिगत व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन, २०८० को निर्देशन नं १२ मा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा आउने जोखिमको व्यवस्थापनका लागि देहायको व्यवस्था रहेको छ :

- भुक्तानीसम्बन्धी कार्य निर्बाध रूपमा सञ्चालन हुन सक्ने विश्वसनीय प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- संस्थाले आन्तरिक र बाह्य क्षेत्रबाट आउन सक्ने सञ्चालन जोखिम (सुरक्षा जोखिम, सूचना जोखिम, जनशक्तिसम्बन्धी जोखिम, विपत्ति जोखिम आदि) को पहिचान गरी त्यस्ता जोखिमहरू न्यूनीकरण गर्न आवश्यक पर्ने नीति नियम तथा प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- संस्थाले आफ्नो कारोबारसँग सम्बन्धित सञ्चालन जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण तथा सूचना प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने,
- संस्थाले असहज परिस्थितिमा पनि नियमित रूपमा सेवा प्रवाह गर्न Business Continuity Plan (BCP) तयार गर्नुपर्ने,
- भुक्तानी सेवा प्रदायकले आफ्ना ग्राहकको वालेटमा रहेको विद्युतीय रकमको दायित्व भुक्तानी गर्न पर्याप्त मौज्जात सेटलमेन्ट खातामा राख्नुपर्ने र सो प्रयोजनका लागि संस्थाले आफ्नो कोषको प्रवाह र सेटलमेन्ट खातामा भएको मौज्जात रकमको नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने,

- संस्थाको सञ्चालक समितिले प्रभावकारी रूपमा भुक्तानी सेवा सञ्चालन गर्न आवश्यक व्यावसायिक योजना तर्जुमा गरी सोको कार्यान्वयनको समेत नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने,
- संस्थासँग सम्बद्ध कुनै पक्षले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएमा संस्थालाई वा संस्थासँग आबद्ध अन्य पक्षलाई उक्त कारणले पर्न सक्ने असरको आँकलन गरी व्यवस्थापनको उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- बाह्य सेवा (Outsourced Service) प्रयोग गरेका अवस्थामा वा अन्य प्रणाली तथा संस्थासँग आबद्ध भई कारोबार गर्दा आउन सक्ने Interdependency Risk लाई व्यवस्थापन गरी Critical सेवा सुचारू राख्न वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- संस्थाले जोखिम व्यवस्थापनका लागि Principle for Financial Market Infrastructure (PFMI) का सिद्धान्तहरूलाई समेत मार्गदर्शनका रूपमा लिनुपर्ने,
- संस्थाको जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी नीति, प्रक्रिया तथा संरचनाको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्न जोखिम पुस्तिका (Risk Register) खडा गर्ने,

अतः अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई व्यवस्थित, पारदर्शी, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनका लागि केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, भुक्तानी सेवा प्रदायक र प्रणाली सञ्चालकहरूबीच समन्वयात्मक ढङ्गले कार्य अधि बढाउनु उपयुक्त हुन्छ।

सन्दर्भ सामाग्री

- Publication from Bank for International Settlement and European Central Bank
- Payment and Settlement Act, 2019
- Payment Oversight Report, 2023
- Payment System Indicators, NRB PSD
- Unified Directive for Payments Related Institutions, 2080
- Nepal QR Standardization Framework and Guidelines, 2021 A.D.
- Payment System Oversight Manual
- Retail Payment Strategy, 2019
- National Payment System Development Strategy, 2014 and others

